

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Sur.} 1391

Title: *Naresh*
(Commentary)

1391

In Complete

C

: Nyaya : ~~Compendium~~
 : : भवानन्द ✓

: Title

: Author

: Editor

: Year, Vols.

: Publisher

: Remarks

~~Sta~~

1391

∴ Pages - 20 to 30

अतो विरोधितेन केवलसाधने वैशिष्ट्यग्रहं प्रत्यविरोधितात्तादृशविरोधितावच्छेदकं आत्ममनोयोगाभावतमेवेति तदा रायच
क्षणममन्वयः। उदासीनवारणायासिद्धिरिति न च स्वरूपासिद्ध्यादिविषयकप्रमेयमिति ज्ञानमादाय तत्रातिव्याप्तिः तादृशज्ञानस्य
पक्षादिवैशिष्ट्यज्ञानाविरोधितेन तादृशविरोधितावच्छेदकश्रमत्वादिति वाच्यं तादृशज्ञानविषयोऽसिद्धिरित्येतेन तादृशज्ञा
नविषयतयापक्षविशेषितावच्छेदकत्वमविवक्षणात् अत्र न दिति यत्र कामिनीज्ञानं यत्सुखात्वादिकं साध्यं विषयतासंब
धवच्छिन्नप्रतियोगिताकः कामिमभावोदेवः नत्र कामिनीज्ञानात्मकस्वरूपासिद्धौ अतिव्याप्तिः कामिनीज्ञानस्य विषयक
कामिनीज्ञानासाधनेऽपि तादृशकामिमभावरूपे साधनग्रहविरोधिताया अवच्छेदकते न तदनवच्छेदकतादृशमनोयोगा
भावतमस्य कामिनीज्ञानमिति ज्ञानस्य विषयतादितिके चित्तजदसत् अवच्छेदकपदेन प्रतिबंधकतावच्छेदकतापक्षस्य
क्षिणत्वस्य विवक्षितत्वात् ननु विषयतया अवच्छेदकत्वमात्रस्य उक्तस्य लेखकामिनीप्रकाशकज्ञानविशेषकज्ञानतत्प्रह
तयत्वे प्रतितसाधनग्रहविरोधितावच्छेदकतादृशसाध्यसाधनग्रहविरोधितानवच्छेदकं चेति कामिनीज्ञानमिति ज्ञा
नस्य तद्व्युत्पत्त्याभावादेवातिप्रसंगाभावात् अत्र दृशरूपश्रमत्वं संबंधसामान्येन विरोधितावच्छेदकता नियामकेन वाचा

भावः च साध्याप्रसिद्धादिज्ञानस्यापि काचित् संबंधेन मनोयोगाभावतत्वात् दयाप्रेः नोमः प्रमेयमिति ज्ञानमादाय सुरुपाभि
 हावति आमेः विरोधितावच्छेदकतानि यामकसविचक्षणाप्रकारताह्यसंबंधस्य प्रमेयमिति ज्ञानमेमादादित्यसमस्तः क
 श्चिदिमनेन सवितः पदार्थतादीसादियदेन्यवर्तते वद्विद्याप्यरूपेणावद्विद्याप्याभावः संशयः एतदेतद्विद्याप्यतामिद्वि
 विशेषाः तस्यात्वात् व्याप्यतानवच्छेदकत्वं तस्यापि नीलरूपत्वस्यापि तादृशेन अनतिरिक्तवृत्तिना श्रमयोगाभावे तस्यानवच्छे
 दकत्वं रजःगायाहसमानाधिकारोति चमतिरेकोति स्वस्यापि स्वचित्तादेतरेकोति मित्रेनेत्यर्थः तद्वच्छेदितवत्तद्विषय
 कप्रतीतिविषयत्वं नीलरूपत्वं तु स्वमत्ताविषयकप्रतीतिविषयद्वितितद्युक्तं तत्त्वं अनतिरिक्तवृत्तित्वं रजःस्वभावव
 केभिरनवद्वितवारणाय अतस्तापातात् अनवच्छेदकतापातात् ननु निश्चयेति काचित्कदेशिकप्राप्ताप्राप्तयोः एक
 ज्ञानसुपगमे नदनस्य यामेत्याह च विज्ञेतेति सास्त्रादिमतादेरपीति तत्त्वं नस्यादिसने नान्यः ननु रूपतादीना
 मवच्छेदकत्वात्सेव अत्र मितिलवच्छेदकत्वमप्रदशायामे वेसत आह हेतुतावच्छेदकेति तादृशहेतोः हेतुतावच्छेदक
 कविशिष्टहेतोः साक्षादभिधीतेति साध्यावदव्यावृत्तीत्यर्थः इदं न्यतया ज्ञाननिघटकतयापि न तस्य हेतुतामासत्वमिति

सत्तुनायनिहृक्तेति सत्तुपुसंबंधरूपावच्छेदकत्वाभावस्येत्यर्थः न वस्तु अवद्व्यावृत्तिप्रमेयवानिति ज्ञातादनुमितसु रूपादेन
 तावच्छेदकावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं काप्यामिति तद्विरोधितमस्येति च यथा एतावता अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वमानने पतेपि
 सत्तुपुसंबंधरूपावच्छेदकत्वमानकाप्यातां यां बीजाभावात् कं बुद्ध्यादिमतादी गौरवपतिसंज्ञानदशायामप्यनतिरिक्तवृत्ति
 त्वरूपावच्छेदकत्वमानादेवा अनुमितसु तादस्यानुविकतावने क्वाचिदवच्छेदकत्वमानस्यापि हेतुत्वमिति वाच्यं तद्वच्छेदकादुमिति
 प्रतिष्ठाभिप्रायेण तस्य तदसंभवात् अनतिरिक्तवृत्तित्वमानेत्वरूपसंबंधस्य पितस्याग्रहान्नादृशावच्छेदकत्वमाने न वश्य
 मतिरिक्तवृत्तित्वग्रहतिनतस्य व्याप्तिवारतिभावः केचित्तु यामर्थं अवच्छेदकत्वस्य संवर्धविषयैव मानात् अवच्छेदक
 त्वरूपेणातदव्यावृत्त्यापि विरोधितमिति च तस्यार्थः ननु निरुक्तानवच्छेदकत्वस्य हेतुतामासत्तामावयर्थविशेषणानुसृतिग्रह
 स्त्वनतमपि नस्यातदो विज्ञेतेति चमद्वेति ग्रहस्थाने तस्याप्येवशादत आह यार्थेति दृष्टांतेति यथा दृष्टांते साधुन वै कल्प्यते
 तासां सोपि निग्रहस्थाने तद्येदमपीति भावः दृष्टांतस्य साध्यावच्छेदकत्वमनुयमिना एवेति साधनेति ॥ इति सिद्धिग्रंथः ॥ अ
 तिरिक्तैरिज्ञानसत्तुपुसंबंधरूपैव विषयतेति मता वने वने वपदप्रमाप्रकारके त्वेव कुर्यादिति भावः ॥ यद्विनिवृत्तमाविषयतप्रकासा

भाव मावेसादिषु साध्यासु मन्तिरा कर्तुमाह यद्वादि-स्वकारस्य सादिविषयत्वमन्येदेकत्वेपक्षमिश्रितसाध्यावप्रमात
 तानसाप्रतिबंधकत्वेनासन्नवापातादहेतुत्वादीति-ननुसाध्यावप्रमातयहेतुसाध्याववदितिरूपमिवारविषयत्वस्यप्रस
 क्तत्वादेषाविशेषो-संगतइसतोयावच्छे-साध्यावेति-अप्रतिवृत्तत्वरूपप्रमातयहेतुसाध्याववत्तयहासंमकादाह-अभि
 प्रापेतीति-अतएवासादाह-साध्यावसेतिवस्तुतस्तसाध्यावप्रमातज्ञानेयहेतुसाध्याववत्तविषयानवा नोवेनविरोधि
 त्वेविषयत्वेताह-अथेतिमलार्थः-ननुयद्वाप्यमिवारसंशयस्यापि स्वयंदोषतामुपायानपहेतुसाध्याववत्तशयो-नुमानांग
 मितिप्रयोगोविहदइसतआह-आप्राहविति-तथाव्याप्तिनिश्चयेमिवारसंशयोनप्रवत्तेवकेवलसार्थभावसंशयस्तथास्य
 संदेहतादोषरतिमाक-ननुसंशयोमास्तप्रतिबंधकत्वात्तमात्रादत्ताह-लेख्यामस्ययद्वाप्यमनाज्ञानादिति-तथा
 चविशेषादर्शनपरितसंशय सामग्रीविशेषदर्शनेतिनसंभवतीतिमाक-ननुविशेषदर्शनस्यापिसंशयविरोधित्वादनमित्य
 सादेतेतिमलमनर्थकमतआह-अनुमितिसादेनेति-फलतःफलादारा-अतएवफलतोविरोधितस्यगोरातादेवासाध्या-
 यःअष्ट-आमासतायतिप्रयोगकसत्तेप्रयोअसतावशकत्वादितिमाव-विमोयभातरतितातयावतदादिनामैवाधेनिय

मरतिमाव-ननुसंदिग्धसाध्याकतस्यपक्षतस्यविशिष्टाप्रसिद्धौसाध्यासंदेहाभावादसिद्धिरेवेत्यतःकथंतपक्षमिदिरतिआह-का
 चकेति-तथावप्येवावकमाननिबंधनायो-सिद्धिरुक्तासंवेदनिरस्तेत्यर्थः-ननुपक्षतावच्छेदकविशिष्टेहेतोरसत्त्वमसिद्धिः
 साध्यातावच्छेदकावच्छिन्नसाध्याववद्वित्वमिवारसंशयोनप्रवत्ते-यत्तयवतादोषमादे-तत्तासाध्यातावच्छेदकनद्वितो
 वच्छिन्नाभाववत्तमानतावेसातआह-निगम्येतीति-ननुयद्वाकावनमयोवक्षिरितिभूमोजातस्वराःअमिते-एवंतस्मा
 वज्ञानसंभवतीतिहेतुमासत्त्वमसत्तमेवेत्यतःप्राशुपगामिप्रापेतायावच्छे-नवेति-अनुमिते-एवमिति-ननुअमितनंत
 रंविशिष्टस्यप्रसिद्धौमिवाधेयिषाचोनयद्वातायांतादृशसाध्याववच्छेदःप्रतिबंधकत्वेनप्रमितिवाक्यसाध्याकवाचकमाना
 भावरूपयद्वातामचिप्रेसासावतागदिति-ननुयमिवारनिश्चये-धिकवलत्वेनेतिनहेतुसत्त्वबलतामावात-नवाधिकं
 लंपस्येतिवद्विज्ञाहि-उपजीव्यत्वेनेतिहेतुनदयातअतःप्रमातनिश्चयएवतद्विशेषतातत्रानवयोरपयत्तयेमेदृशीययदं
 परपितावावच्छे-अधिकेति-तथावाचिकंनतद्वलंवेति-कर्मसायः-प्रमातनिश्चयस्यमिवारसत्तयेउपजीव्यतामावादा
 ह-यमिवारति-ननुसाध्याभावनिश्चयस्यैवमिवारनिश्चयत्वेनकथंतदधीनत्वं-नवसाध्याभावनिश्चयताचीन्यमिवार

शि-दीम-रतानत मितिभिन्नोक्तं प्रकृतं य मिवास्तानतस्योपजीवकतामावातत्रमादृशस्याचीनतस्य उर्वेवतादत आह सासमावदति
 -पक्षसासमावयोर्विशेषविशेषाणां वाच्येन मेदाह-यह इति साध्यामावदत्यप्येकता-तद्वदेदस्य विबोधसाध्या
 माववतादिकमिति तत्र साध्यमावसंबंधप्रकारतया प्रवेशादे-आदिपदेन साध्यवदेव तादिसिद्धिग्रह-साध्यादेरिति-
 साध्यस्य विशेषगात्रे न पूर्वसाध्यादे-आदिपदेन साध्यसंबंधपरिग्रह-पादवृत्तित्वादिकमिति तत्रादियदेन यद्वदप्रमाण
 प्रतियोगितसंग्रह-साध्यवत्तामासादेरिति तेन वदितानि साध्यादिकं विदुः किमतो महानसादे-पूर्वतादिभिन्नत्वेपि न
 कृतिः-आदिपदेन साध्यसंबंधवत्तामावयोरिग्रह-यस्य मत्तादिकमिति सादिदेन पक्षमेदमेवंधपरिग्रह-यद्यपि यद्देसाध्य
 सैव साध्यात्वेन तसाध्यवतियत्तावच्छेदकस्येव तत्तादृशियत्तामत्तात्वेन विरोधितयापि अत्र मवात्रोक्तान् दपि विरोधे
 तिभाव-विशिष्टरति-दंडिषु पादौ साध्योपपत्त्यामाववतादिकमिति तर्कः-पक्षो दीसादिपदेन विशेषवत्तामासादे-युक्ता
 मत्तादिपरिग्रह-यद्देसाध्यस्य संयोगारिष्वेव प्रकारतात्वे सादृशित्वाद्यदिज्ञाने यद्देसादृशित्वादे-प्रकारतया मानेना-
 विरोधितसमतैरसत आह-यथा मतमिति-समानविषयत्वेन प्रतिबंधकत्वादिति तु तस्यापि तत्तादिति भावः-विरोधि-

विरोधितस्य विषयः-विरोधितस्य यत्नेन-विरोधितावच्छेदकतत्तद्रूपावच्छिन्नविषयत्वेन दोषविशेषादी सादिपदेन नौ कि
 कसत्रिकर्षपरिग्रह-अतएव तादृशितानमात्रेतादसवाच्यमिष्यस्य विरोधितवित्त्वन्ननयेति-येन संबन्धेन स्पष्टमत्रा
 नपत्तेन संबन्धेन तस्यावेत्यर्थः-ननु तेषां प्रत्येकमेव वाच्यते हेतामासाधिकापत्तिरत आह विभाजकतिति-अतएव प्रत्येकतय
 रूप्रकृतसाध्यो यो वै शिष्यग्रहस्य विरोधितत्वाय कतमिति तर्कः-इदं च सत्यतिपक्षगोरगाय-गुणान्मतविशिष्टससा
 गुणरुत्तित्वाभाववाच्यवतीति मत्तयति यत्तस्य पक्षे सत्तायां गुणावृत्तित्वस्य प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यग्रहविरोधितत्वाय कस्य
 रोगाणामतविशिष्टसत्ताभावः-वाच्यवानिति मत्तयति यत्तस्य पक्षे गुणो साध्यात्तसत्तावैशिष्ट्यग्रहविरोधितत्वाय क
 सववारणापप्रकृतद्वयपक्षसाध्यात्वावच्छेदकविशिष्टार्थक-एवमग्रेपि-यद्देसाध्यप्रसिद्धीरागावच्छिन्नविरोधितस
 तं-अत्र प्रकृतपदयद्देसाध्यवैति-रावमग्रेपि तपो-केवलसाध्यप्रकृतविरोधितत्वात्प्रकृतैति-उदासीनगाराय
 विशेष-गुणावृत्तित्वाभाववत्तगुणान्मतविशिष्टसत्तस्य गुणान्मतविशिष्टसत्ताभाववद्गुणस्य ववाच्यस्य पक्षे सत्तायां
 गावृत्तित्वस्य प्रकृतसाध्यग्रहविरोधितप्रकृतपक्षे गुणसाध्यात्तसत्तावैशिष्ट्यग्रहविरोधित-संग्रहाय प्रकृतैति

शि.री.प्र अत्रचवदिमानहदोवद्वमावमाप्यामाववान्दसत्रवप्रमावमाप्यरतददरूपक्षामिदिरेवेतिथेयं।सार्धमाववससादीसा
दिपदेनसाअवदसोयामाववसदपरिग्रहः।यदादावितिपदेतावदेदकरूपेणपदेतदनवगाहितेदसर्थः।तद्विषयतेने
वयदातावदेदकविशिष्टेसाधमावविषयतेनेवःनउप्रमातनिश्चयस्याप्यसत्रक्तप्लनेनतादृशिपदेसाधमावानवाप्याहि
तेपिविरोधितमस्तीमतआहप्रमातेति।नचेवप्रमतेनतायमानादयिका।गातप्रतिबंधकादाकार्यप्रोतबंधेवासातत्रतत्रा
हसर्वत्रेतिहेतुतेतिदृष्टातापेभ्रमताग्रहतिमयोजकदसप्रतेनेनान्वयितथातेहेतुतेप्रतिबंधकतेवअमथाअमता
द्यग्रहंविहायप्रमातग्रहसप्रयोजकतेआकाहेतितिनश्चयातस्यहेतुतेनोपादा।नेहेतुप्रतिहेतुयामशोद्योक्तप्रतिबंध
कतेनोपादानंयोपतेतियोग्यतातानस्यहेतुतेमभिना।तानस्यप्रतिबंधकतेनप्रमानततानेययोजकस्यादितिभावः।न
तेवंसाधमावतानप्रमाततानस्याप्रयोजकतेसंसादौशुक्ततामावप्रमदशायांशस्वतेनतदुमितिनंस्यादतग्राह॥शंसे
तितदप्रमापग्रह।शुक्ततामावप्रमाप्रापग्रहंनन्यत्रयथातपास्तबाधनिश्चयेनप्रमातनिश्चयस्यैवमयोजकतेतंराम
येवान्वयतिरेकादतआहनहीति।स्वरूपसमयि।प्रमातेनचमतेनवातातेतथावतत्रप्रमातनिश्चयस्यमभिनारेणप्रम

त्वाग्रहस्यैवविरोधितापांतत्रमितिप्रकृतेपितयेतिभावः।शास्त्रमानसादितिनिर्विवादमभिप्रेत।अनुमितौतथातस्यवि
वादप्रसक्तत्वात्।आदिपदेनदोषविशेषाजस्योपनीतमानसंग्रहः।अनुमितौबाधनिश्चयाभावस्यानियतएवदृष्टितस
पयाघानसथासिद्धतमस्यययादयितुमाक्षिपति।अथेतितायवेनेति।सार्धमावनिश्चयाभावापेक्षयासाध्यवत
ज्ञानमलक्षणादितिभावः।नचेववाक्कादिनिश्चयकालेसंसृजतानाभावदिवातुमितमावोययत्नोबाधनिश्चयस्यनाव
मितिविरोधितमितिहेतामासलमपिनस्यादतआहनस्यैवेति।संसृजतानस्यैकेपर्यः।प्रकारासमःसत्यतियसः।
असिद्धिरेवपरामर्शमेतिविरोधितयेसनेनावयः।तथावपथाअपिसविरोधितेषतिक्षिउमिति।कारणीमत्तयामर्शवि
रोधितयाहेतामासःतथाप्रतिरोक्षदिरपिसंसृजततातविरोधितयेसर्थः।नचेवमप्रसिद्धसाध्यकातुमितिनेस्यात्साध्य
प्रसिद्धांशयाद्यमावदतआहविलीयतावेति।यद्यपिबाधस्यानुमितिविरोधितेःप्रसिद्धसाध्यकेसाध्यप्रसिद्धावा
द्यज्ञानासंभवततदतिरिक्तएवतेस्यविरोधितंवाच्यतवसंसृजतानकाशातेपिस्ववमितिकथंविनयनंतादृशा
नुमितेःतथापितत्रसाध्योक्ततामावस्याप्रसिद्धावपिप्रतियोगिमतमेवपदस्यबाधसंभवति।ननुसंसृजतानमिति

श्री-दीप रोषः यद्यपि संसृष्टतानस्य हेतुत्वे भ्रमता निश्चयः कथं निश्चयस्य विरोधिते भ्रमता ग्रहः प्रयोजक इति विपरीतमेव लाघ-
वं किं तदमावति श्रुये पि दोषविशेषादि जन्मतस्य लोपाद् दोषाद्यजन्मतस्य सत्त्वं तदमावति श्रुयपतिव अतावच्छेदके वा-
च्यं तथा च दोषविशेषाद्यजन्मतस्य तन्मेव तपास्त किं संसृष्टतानकारणात्वेनेति विविधमेव गौरवं तथा पितृदेवनसंभ-
वउक्तिरिति दोषांतरमाह संशयास्तत्वेति सिद्धिस्तत्वे तस्या एव संसृष्टतानाहृतस्यान्यतिरेक्यमिवाहः एवेति सिद्धिस्तत्वे-
ति वाच्यमिवाहः काले अनुमितस्य सादृश्ये गेड्हापत्तिरित्यत आह सिद्धाति ननु तदा नो स शयांतरोत्पत्त्यनंतरमेवा-
नुमिति रित्यत आह सतीति एतेन सख्यस्य अपि वाच्यनिर्णयशासबोद्धव्येन एव प्रमातृनिश्चयस्य सत्त्वं त्रैणा-
प्रयोजकत्वं निरस्तं इदानीं प्रतिबंधके वाच्यनिश्चये प्रमातृनिश्चयस्य प्रतिबंधकता वच्छेदकत्वं निरस्तं इति मेदः लाघ-
वादिति अत्राप्रामाण्यग्रहमावमपेक्ष्य प्रमातृनिश्चयस्य मावत्वेन लाघवादिति भावः विपरीतमेवेति प्रमातृनिश्चयापे-
क्षया भ्रमत्वज्ञानमावत्त्वाय वमित्यर्थः। स्मृतं तत्रेति अत्रानुसाध्य केपि प्रमातृनिश्चयापेक्षया भ्रमत्वज्ञानाभावे राम-
लाघवे स्मृतमेव तत्र हि गोताया वायकारकगोतप्रकारकज्ञानं वाच्यनिश्चयः तस्य गोताभावविशेषकगोतप्र-

कारकप्रकारकज्ञानाभावे भ्रमत्वग्रहविहः गोत्ववति गोत्वप्रकारकतमावाप्रकारकगोत्ववति गोत्वप्रकारकप्रकारकज्ञा-
नप्रमातृनिश्चयस्य सगौरवात् परत्वभावस्य अके गोताभाववति गोत्वप्रकारकस्वरूपाप्रामाण्यपेक्षया गोत्ववति गोत्वप्रका-
रकत्वरूपप्रामाण्यलघिति प्रामाण्यनिश्चयापेक्षया भ्रमत्वग्रहमावस्यता घवे स्मृतं तन्भवति भावसाध्यके तु बाध्य-
हस्यगोताभाववति गोताभावप्रकारकत्वरूपप्रामाण्यमपेक्षया गोत्ववति गोताभावप्रकारकत्वरूपप्रामाण्यलघिति तद्गो-
तावेपि प्रामाण्यनिश्चयापेक्षया लाघवे स्मृतं इति मावः। यद्यपि भ्रमत्वग्रहस्यापि भ्रमत्वेन निश्चयमातस्योतेत कत्वे वा-
च्यप्रामाण्यनिश्चयस्य भ्रमत्वेनाज्ञानानस्यावच्छेदकत्वमिति तत्रैव लाघवं तथापि ज्ञानसहेतुत्वादेतदीयभ्रमलाघग्रह-
प्रमातृनिश्चयो वा प्रयोजको ननु तदीयभ्रमलाघनिश्चयप्रमातृज्ञानं वा तत्र अतथा तत्र तत्रापि भ्रमत्वग्रहमावा घयेक्षया को-
रसात्समुद्भूततायतीति दिक् तत्रावस्थ दतरमेवोपपादयति तत्र होसादिना तस्य चेसादिना प्रामाण्यनिश्चये वक्तव्ये तस-
स्य प्रकातपरीक्षकतयाः यदेति नएवेति भ्रमत्वग्रहमावशो मावदित्येतदर्थे पूर्वोक्तमपि बाध्यग्रहमउच्यते वाच्यग्रह-
ति अत्र एव गोताघप्रकारकत्वविशेषावक्तव्यं इति नोक्तं। तस्य बाध्यग्रहस्य भ्रमत्वग्रहमावा घयेक्षया प्रामाण्यनिश्चय-

ब्रह्म.

मन्त्रपरायणः प्रामाण्यासंजनमात्रमत्राह-श्रीर्वेति-साक्षादिभिः अनुमितिकारणमन्त्रपरायणो विधुः कृतया यन्निवारदेदेवि
त्वेन नृसाक्षादिरोचि विषयताभावात्-तथा यपरायणो जातेतस्या किं वित्कारत्वमिति भावः-ननु परामर्शः प्रामाण्यासंजनमैव य
न्निवारयिष्यः फलमस्तेन तु तथापि वाच्यमविरोधितमत्र आह-उक्त्येति तद्भूते तादृश वाच्यग्रहे साधेयत्वा इति तत्र ग्रहेपदे
साध्याभावग्रहातिशयादिति भावः-प्रामाण्यग्रहवैयर्थ्यमिति-तस्य निश्चयत्वमात्रसंसारकत्वादिति भावः-अतिप्रसंगः-अत्र
तेन तातादर्थेति श्रवणप्रसंगः-प्रामाणिकत्वादिति-प्रतिबंधकामतश्च निवारज्ञानमपेक्ष-प्रामाणिकस्य च निवारज्ञानस्य प्रामाण्या
संदर्भेनासक्तत्वादिति भावः-उपजीयतादिति निश्चयकार्यकारिणा वरमेव निवारज्ञाने उपजायतादिति भावः-तस्य
अभावे निश्चयस्याननुसाध्यभावनिश्चयस्य निश्चयत्वस्य त्रये प्रमातृग्रहोः पेक्षितत्वं तत्र आह-अग्रहोतेति-एतेन अममेन
ज्ञातादर्थे निश्चयप्रसंगोपि निरस्तः-अत्र सा-निश्चितप्रामाण्यस्यैव निश्चयस्यैव कार्यकारिते-अनवस्थानादिति-प्रामाण्य
निश्चयस्याविनिश्चितप्रामाण्यस्यैव निश्चयकार्यकारित्वादेवं तस्य तस्यापीत्यनवस्थितस्य-तत्तेव प्रामाण्यग्रहवैयर्थ्यमत्र राम-
आह-अप्रामाण्येति संशयसाधारणो-तथा वतस्य निश्चयार्थं यत्र प्रामाण्यग्रहस्योपजीयतादिदस्य तत्तेदसिदं साक्ष

भावांशे संशयात्कस्यापि यन्निवारज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वे तदंशाप्रमाणात्पक्षे यस्याप्यकिं विहारात्तदिति भावः । उपनीतेति न
दूषणमात्रायां साक्षात्प्रसिद्धिरेवैत्युपनयनं यत्तानुसारात्तथावद्विहारात्पक्षे यस्याप्यकिं विहारात्तदिति भावः । ननु का
वनमयो वदिरित्युपनयनसहकाराद्विशिष्टवैशिष्ट्यबोधरूपमनुमितिः संभवतीत्याह श्रुतेति सा अप्रसिद्धादिनिर्वाहार्थं श्रु
त्वा यद्वानं उपनयनेति कावनमयो वदिरित्युपनयनसहकारोऽर्थः । प्रसिद्धेति च वैशिष्ट्यात्प्रसिद्धौ विशेष्ये विशेष
रामिति मायेनाऽनुमितिर्ज्ञातुं ननु विशिष्टवैशिष्ट्यबोधरूपेति भावकं विवृतसहकारेण प्रसिद्धेति यावत्तत्वावगोचरं न
उतादृशविशिष्टरूपेण व्यापकताग्रहान्तरं विशिष्टाऽनुमितिरेतच्चाह श्रुतेति उपनये कावनमयत्वमित्युपनयनस्यार्थः । अ
प्रसिद्धेति कावनमयो वदिरिति साकारेण प्रसिद्धेत्यर्थ इति तदभावः कावनमयत्वेन कहेरभावः तेन रूपेण कावनमयव
हिते न तस्याप्यनिवारः कावनमयत्वावच्छिन्नवद्भाववृद्धवितरूपः । वदित्वावच्छिन्नव्याप्तिज्ञाने प्रतिनिरासितादिति भा
वः । ननु वैसंवत्तानुमितौ बाधितार्थस्याप्युपनीतमाने यथार्थानुमित्युद्धेदौ । अत आह उपनीतेति तुल्यमिति न थावतत्वं
धितार्थोपनयनसत्तेष्वेवमादिप्रयो जकहोषाद्यत्रावाधानादुपनीतमाने तद्यथापीत्यर्थः । ननु उपनिता उपनीतमाने बाधितार्थः

श्रुती-भ उपनीतोममभातरस्यदावनादेव विजयेतवादीसत आह-अनुदेष्टेति-प्रकृत्ययदेप्रकृतसाध्यवत्ता उदेष्टेष्टायाः प्रकृत
 साध्यांशः-आपारापमेव विज यप्रयोजक नतनुदेष्टीत्तराममांशेपीसर्पः-प्रत्यभिज्ञादाविति-तत्राविशिष्टेदंताविशिष्टगोच
 रता नस्यैवप्रत्यभिज्ञातेनास्यतत्रांशेउपनीतमानतादितिमाविः-नननुमितावस्यनयएवनि यामकः-कल्पतामत आह-अनुमिती
 वेति-सामग्र्यतरेति यदयविशिष्टेयदयविशिष्टसाध्यास्यहेतुमन्त्रास्यतेतद्वयविशिष्टेन द्यविशिष्टसाध्यास्यमानमितेवा
 नुमितिविषयतायानेयामकमुपनीतोवेतादृशासामग्रीनासोवफलासिद्धावनोयनयादीनांनियामकतकल्पतेदितिमा
 वः-फलासिद्धिमेवप्रकाशयति-नस्त्वितिअनुमितौउपनीतमानेचापकमपाह-अन्यथमेकस्यापकताग्रहणादेवोपनी
 तस्यास्यापिमानरसर्पः-यवतेवदिसंदेहवतदति-इदववस्यनयप्राप्तयेनदानीवस्यनुमितेरांनुमविकतोभावस्वना
 यसंदेहयपेतानुसरतोनिष्ठितमभिधारि-तीत्यापत्रिवासाय-अनुमिनतरति-उपनयस्यस्वतंत्रेप्रमारातामावादनमि
 तिसामग्रीरक्षायैप्रकृत्यायात्रिरिति-अनुमितापत्रिरित्युक्तेकराविदिष्टायतिउपरितस्तद्वाराण्यप्रवृत्तापत्रिरिति-तत्रवतथावि
 चवेष्टाभावात्तेष्टापत्रिपिजिवावः-विशेषतोमहानसीयवद्वि-त्वादिना-तथासिद्धतिविशेषतः-मिद्धीतर्पः-तथावकारणमावदि

वकार्योभावोपन्नौनविशेषवाधस्यविरोधितं कल्प्यतदितिमावः-सामान्यतोवद्वि-त्तादिता-विशेषतोवाधः-महानसीयवद्वि-त्तादि
 नावाधः-समानेति-तथावमहातसीयवद्वि-त्तावयवहेवद्वि-त्तरूपेणमपिनतद्वि-त्तामितिमावः-एवमिदोतिष्टविद्वि-त्त
 त्वादिनायावद्वि-त्ताभावाविनिर्णयिपित्सतेनतसंशयादितिमावः-ननुतत्रतथाउपवपलात्समानप्रकारकत्वेनविरोधितमस्त
 अनुमितौतुसमानविषयत्वेनैवेत्यत आह-रूपवाति-अरूप-रूपमिवसंशयि-नतरूपरूपताभावग्रहात्कथमेतदित आ
 ह-रूपत्वेनेति-शंकितमितिस्त्वानेवेतिसंशयाभिप्रायेण-अरूपे-रूपत्वसंशयानंतरमादृशसंशयास्योधिसावर्जितत्वात्
 आरोपितमित्यनुमित्यभिप्रायेण-विशिष्टवैशिष्ट्यबोध-यांनुमितौविशेषतावच्छेदेकप्रकारकनिश्चयस्यहेतुतादिति
 -तद्विषयः-तयोःसंशयाउमितोविषयः-तयोःसंशयाउमितोः-ननुफलत्वात्कादिकस्येयमतेआह-दोषविशेषादि
 ति-शवेयातधूमजकपित्तादिदोषवशादिसर्पः-इयमिति-अतएवादेशभावयेवच्छेदपद्ममात्मकवाधेस्त्वैवमानविष
 यत्वेनप्रतिबंधकत्वस्यभिवापदृश्यप्रमात्मकवाधेस्त्वैवमानविषयत्वेनप्रतिबंधकत्वस्यभिवापदृश्यप्रमात्मकवाधेस्त्वैवमानविष
 योत्तीतिज्ञानमुपवत्ताज्ञानमत आह-इति-अत्रवेत्तस्यैवदंडितेनवेत्तोत्तीतिज्ञानस्यदंडिमन्ताज्ञानतादितिमावः-तस्यैव

यन संसर्गाभावतोयादानंतादात्तेन व्यापकतस्याननुपगमेनतदभ्युपगमेन अनुयादेयमेव न तस्याभावेऽप्यप्रतियोग्यसमाना
 चिक्रसापदेनैव वा रागमिति भावः ननु स्यात्संतामा वावच्छिन्नतदाभ्युपगमेन कृतोपायमपि वाच्योदाहरणमसंकोचमिति
 वाच्योदाहरणोपायमा वादिमात्रोपादानं कथं मत्त आह प्रागेवावेति ननु प्रागभावाधिकारोऽसंतामावस्यासत्त्वादेव ना
 भिधानमत्र आदातवेति प्रतियोग्याधिकारोदसर्थः । तदानीं प्रागभावकाले प्रागभावादिना सममसंतामावविरोधस्येति
 रस्तत्तादिति भावः । तस्याभावावच्छिन्ने तस्याचनेवाच्यवस्थाप्यनुगत रूपताववच्छिन्नसाध्यतायां वाच्यवस्थाप्य
 ति अत्र स्येति प्रतियोग्यसमानाधिकारोत्पादेयभिवारत्वादेवेत्यर्थः । प्रतियोग्यनवच्छेदककालावच्छिन्नपक्षतायां वाच्यसा
 फर्षमुक्त्वा प्रतियोग्यनवच्छेदकदेशावच्छिन्नपक्षतायां तदाह । एवमिति साध्यवन्नानवच्छेदकेति शिखराद्यवच्छिन्नपक्षता
 देः पक्षत्वे इत्यर्थः । असंतामाताधिकारोपनहेतुज्ञानस्यैव प्रयोजकत्वात् हातेति साक्षात् सिद्धेः पक्षतावच्छेदकावच्छेदे
 नहेतुमज्ञातानमतेविरोधितादिति भावः प्रकृतेपि प्रागासिद्धिर्दृश्यति न च शिखरेति चेदादिति । एषि वीतावच्छिन्नेषु प्राग-
 वत्तु एषि वीतरूपेणाह । दधानेन तत्र पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन साध्यसिद्धिरिति नतिरेकवृत्तितत्पक्षवत्तमवच्छेदकत्वं

अत्रवशिखराद्यवच्छेदेन संयोगादिव तशिखराद्यवच्छेदसाध्यसिद्धिरिति सारूपसंबन्धस्येति चेदस्तथाचावतिरिक्तव
 त्रितरूपावच्छेदकावच्छिन्नामिति प्रति तदवच्छिन्नहेतुमज्ञातानस्य हेतुतेपि स्वरूपसंबन्धरूपेन वच्छिन्नेति प्रति सामा
 नाधिकारोपनहेतुमज्ञातानस्य हेतुत्वं कल्पनीयमिति भावः । ननु वापि न देवविषयमकल्प्यतामसथावाभावाभावा
 मत्रेव तत्राप्यनुमिता ररूपपक्षो प्रागासिद्धेः शेषतमेव स्यात्तदतः शिखराद्यवच्छेदेन वद्विसिद्धिप्रति तदवच्छेदेन च प्रादि
 तानस्य हेतुतमस्युपगम्याह अवच्छिन्नेति तत्तेन अवच्छिन्नवृत्तितेन ननु प्रागासिद्धेस्तदानीं ज्ञानाभावेपि वस्तुसांकर्यमस्ति
 वेसत आह संकोचपीति वस्तुनोऽवच्छिन्नोऽज्ञानासंकोचदिति तस्यैव हेतुमासमेदकल्पनां गतादिति भावः । ननु वस्तु
 सांकर्यसत्तेपि ज्ञानासांकर्येणाभावासांकर्यस्यैव स्थापने हेतुवद्विमानिति प्रसिद्धस्तुल्यमेव किमित्यपेक्षितं मतोव
 स्तसांकर्यमेवाह सुखाचेति नारायणाराधयवच्छिन्नात्मनः पक्षतायां तदवच्छेदेन दुःखादिरूपहेतुसत्तेपि यत्र तदव
 च्छेदेन सत्ताद्यनुमितिसूत्रवाच्येव दोष इति भावः । उदाहरणोत्तरमाह कपिसेवो गति ननु सर्वत्र पक्षतावच्छेदकसा
 मानाधिकारोपनैवानुमिति ननु तदवच्छेदेनोपितेष्वकारणास्वामायादतः कारणाभावादेव कार्योत्पत्तिरिति तादृशवाच्य

मनः स्वविरोधितमतः। आह तत्रवेति अनुभवसिद्धेति तत्रात्राप्रवाहो धर्माकार्यकारणमावोप्याश्रयेय इति भावः। अथ
 व्यापकता घटकसंवेधेनैव व्यापकस्यानुमितिः ततः कथं तद्व्यवस्थावच्छेदकत्वस्यानुमितौ मानं न व्यापकता यदक
 स्म संयोगादेशेपि तानं वर्तते एवाधिकमिति यायादिति वाच्यं तथा सति संयोगे न व्यापकतायां संयुक्तसमवायेनापि अनुमिति
 असंगादिति चेन्न पर्वतो वह्निमानि सति सन्तरेयुर्वतलाद्यवच्छेदेन वह्निस्तेहमावात्तानां तत्कल्पनेव गौः स्यात्तस्या ए
 वावमि तेरवच्छेदकत्वविषयत्वं कल्प्यते संवेधेन तत्रात्राप्रवाहमात्रस्य संयोगादि संवेधेन विशि
 ष्टबोधमस्यासंमर्गाग्रहादि सहकारिवशादवच्छेदेन प्रसायकत्वमिति भावः। केचित्तु वक्ष्यवच्छेदकतावच्छिन्नसमवा
 येन पर्वतत्वस्यैव प्रकारकत्वमिति वक्ष्येत् साध्यतावच्छेदकोक्तं तद्व्यवस्थासंयोगेनेति न तादृशतियमकृतिरिहाङ्कः। ननु हि
 तादिकमकर्तृकं शरीराजमत्वादिसत्त्वशरीराजमत्त्वस्य विशेष्यघटनमत्त्वस्य उवाचिः। तस्य शरीराजमत्त्वरूपसाधने
 वतिद्वितीयावसत्वेन साधनव्यापकता संभवात् साधनव्यापकत्वादिति मूलमंगतम तम तत्राह साध्यस्योतीति न सम
 ननु कलातर्कीर्णवैः। कर्तृकत्वरूपसाध्यस्य शरीराजमत्त्वरूपसाधनेनातिकथं व्यापकत्वं नास्त्यप्रतत्राह शरीरसहकारे